

УДК 78.071.2:17.024.4(«17»)

Наталія Філіпчук

ДОСВІД УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ-МУЗИКАНТІВ XVIII СТ. У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано прогресивні надбання музичної освіти XVIII ст. на українських землях, актуалізовано досвід музикантів-педагогів означеного періоду в сучасних соціокультурних умовах, а також означено націєзберігаючі потенційні можливості досягнень відомих музикантів – основоположників культуроцентризму в мистецькій освіті – з позиції впливу на пріоритети розвитку сучасної мистецької освіти. Доведено, що на сучасному етапі мистецька педагогіка, мистецька освіта містить величезний державо-націєтворчий потенціал, формує духовність і патріотизм нації, громадянську позицію кожної особистості.

Ключові слова: досвід, музиканти-педагоги, мистецька освіта, культуроцентризм, україноцентризм, прогресивні надбання.

В статье охарактеризованы прогрессивные достижения музыкального образования XVIII в. на украинских землях, актуализирован опыт музыкантов-педагогов указанного периода в современных социокультурных условиях, а также отмечено нациооберегающие потенциальные возможности достижений музыкантов – основоположников культуроцентризма в художественном образовании – в контексте влияния на приоритеты развития современного художественного образования. Доказано, что на современном этапе художественная педагогика, художественное образование содержит огромный государственный нациотворческий потенциал, формирует духовность и патриотизм нации, гражданскую позицию каждой личности.

Ключевые слова: опыт, музыканты-педагоги, художественное образование, культуроцентризм, украиноцентризм, прогрессивные приобретения.

In the article the progressive acquisitions of music education of the XVIII-th century in the Ukrainian land are defined. The experience of teachers-musicians of that period in modern socio-cultural conditions is underlined. The author indicates national preservation potential possibilities of the achievements of famous musicians, the founders of cultural centrism in artistic education, from the attitude of their influence on the development priorities of modern artistic education. The modern artistic education is based on the cultural-historical values and aesthetic legacy past of people. It builds world outlook, emotion-valuable attitude to the life. Its content is directed to teach with ground on traditions and national culture underling significance and universal its

acquisitions in the content of the world culture. In this context music culture in the Ukraine of the XVIII-th century takes a special place. During this period the national roots tendency was being developed and established which ideas had something in common with European ideals of creating nation. They spread in philosophy, history, ethnography, folk-lore, music, literature. History, past and future of the people, its spiritual singing- music creation became the banner of existence not only for Czechs, Serbians, Poles, Rumanians, but for Ukrainians as well.

Key words: *experience, teachers-musicians, artistic education, cultural centrism, Ukrainian centrism, progressive acquisitions.*

Кожна епоха диктує свої правила етичного і естетичного характеру сприйняття світу. Формують їх ідеї, ідеали, особистості, різноманітні інституції, що функціонують у сферах суспільної життєдіяльності. Особливий вплив на людину, народ завжди мали: освіта, церква, мистецтво, традиція. Причому їхня затребуваність містила поєднаність реальної і гуманної функцій. Освіта в усі часи вважалася добротною, якщо забезпечувала якість раціонально-ірраціональних компетентностей. Оскільки і в сучасному контексті важливо розвивати особистість, причому впродовж життя, не лише на базі новітніх знань, умінь, навичок, новацій, але й значущими якостями є ставлення до чогось, когось, громадянські, моральні, естетичні виміри людини. Як зазначається в рекомендаціях ЄС і Європейського Парламенту, набір знань, навичок та відношень необхідні всім громадянам як «для особистої реалізації та розвитку, так і для активного життя» [4]. Тому серед восьми основних компетенцій дуже присутніми є «соціальні та громадянські навички», «обізнаність та самовираження у сфері культури». У цьому сенсі подальший розвиток мистецької освіти як сутнісної складової педагогічної освіти залишається пріоритетним напрямом культурно-освітньої політики. Адже слід визнати, що цей чинник містить величезний державо-націєтворчий потенціал, формує духовність і патріотизм нації. Знання з музичної педагогіки якісно впливають на становлення громадянської, професійної, національної «Я-концепції».

Вони мусять здобуватися як при вивченні суто музично-педагогічних дисциплін, так і набуватися наскрізно в загальній системі освіти всіх ланок. Безумовно, що сучасна музична педагогіка має творитися на новій методологічній і теоретичній основі, успадковуючи і кращі загальнолюдські естетичні цінності, і високі традиції української музичної культури. Отже завдання музичної педагогіки – «збирати розгублену мудрість століть та повертати її до осмислення ключових проблем сьогодення» [3, с. 5].

Пріоритетною тенденцією розвитку музичної педагогіки на сучасному етапі, поряд з гуманізацією, фундаменталізацією, гуманітаризацією, творчою самореалізацією особистості, передусім ставатиме її національна спрямованість, що «полягає в органічному поєднанні музичної освіти з

історією і традиціями українського народу, у збереженні і збагаченні національних цінностей» [3, с. 8]. Саме такі стратегічні принципи і завдання реформування освіти в українській державі були закладені на початку відновленої Незалежності в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття). У ній зазначалося: «національна спрямованість освіти полягає у невіддільності від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу» [1, с. 9].

Сучасна національна мистецька освіта ґрунтується на культурно-історичних цінностях та естетичній спадщині минувшини рідного народу, вибудовуючи світогляд, «мислячий дух», емоційно-ціннісне ставлення до буття. Зміст її направлений на те, щоби виховувати і навчати з опорою на традиції і національну культуру, окреслюючи значущість та універсальність її надбань у контексті світової культури. Особливе місце у цьому вимірі займає музична культура в Україні ХVІІІ ст. Зауважимо, що останнє десятиліття позначилось появою значної кількості публікацій, у яких здійснюється спроба належно оцінити досягнення музикантів-педагогів в історичній ретроспективі (Г. Блажевич, З. Валіхновська, Ю. Волощук, Л. Кияновська, Л. Мазепа, А. Микулич, Т. Росул), монографічні дослідження про діяльність відомих композиторів, музикантів-педагогів (В. Іванов, О. Максимов) та ін. Однак, на нашу думку, потребує цілісного аналізу проблема досвіду музикантів-педагогів ХVІІІ ст. з урахуванням їх внеску у становлення культуроцентризму, націотворчої основи мистецької освіти.

Виникла необхідність означення прогресивних надбань музичної освіти ХVІІІ ст. на українських землях, актуалізації досвіду музикантів-педагогів означеного періоду в сучасних соціокультурних умовах, а також означити націєзберігаючі потенційні можливості надбань відомих музикантів – основоположників культуроцентризму в мистецькій освіті – з позиції впливу на пріоритети розвитку сучасної мистецької освіти.

Варто визнати, що її розвиток відбувався в дуже складних політичних, культурно-історичних умовах. Після поразки Івана Мазепи і шведів для України настали дуже важкі часи, коли нищилися люди, господарство, культура, ознаки державності. Гетьманщина перетворювалася у провінцію російської імперії, проте ще з більшим гнітом і поневоленням царатом. Відбулася руйнація державності, української церкви, науки, культури, освіти. Такі ж трагічні події відбувалися на правобережній Україні, яку захопила Польща, нещадно поневолюючи народ. Тому ХVІІІ ст. характеризувалося виникненням гайдамацьких рухів, народних повстань. Показово, що народні рухи під назвою Коліївщина придушували спільно колонізаторські війська Росії і Польщі. Складною і трагічною була доля народу на західно-українських землях, які опинилися під владою Австрії. Не було там ні шкіл, ні освіти, ні поукраїнської шляхти, ні свідомого міщанства чи інтелігенції; простий народ коротав свою долю в панщині і безпросвітній темряві, – писав відомий дослідник української

культури М. Семчишин [5, с. 172].

Такими надскладними були політичні, соціальні, економічні умови для розвитку української культури. Проте ні на мить, часто всупереч, а не завдяки, продовжувало розвиватися українське мистецтво, яке охопило всі ділянки – малярство, музику, архітектуру, скульптуру, творилася національна література і наука. Це була і визначна доба філософії Григорія Сковороди, про якого у свій час І. Дзюба сказав, що він – «перший розум наш». Проте варто визнати, що ґрунт для української музичної культури закладався ще у XVI–XVII ст. у братських школах Львова, Луцька, Острога, Києва. У 1652 р. Б. Хмельницький підписав універсал про утворення музичного цеху на Лівобережній Україні. Подібні цехи існували у Кам'янці, Львові та інших містах Правобережжя. У XVII ст. Києво-Могилянська колегія стає професійним центром викладання музично-теоретичних дисциплін. У церковній музиці утвердився багатоголосий спів. Феноменальним явищем музичної культури України були кобзарі-запорожці, які уособлювали собою не тільки носіїв народної пам'яті, національної історії, але вони й досконало володіли грою на кобзі, лірі, сопілці, скрипці, цимбалах, майстерно володіли співом і мали значний вплив на мистецтво й культурно-історичну традицію України включно до 1930 р. – дати фізичного знищення Й. Сталіним українського кобзарства.

Достатньо помітними і впливовими (для Росії і Європи) були процеси в українському музичному мистецтві XVIII ст. Продовжуючи традиції попередніх часів, коли сутність національної музики визначалася в більшості кобзарями і бандуристами, співацькими братствами і цехами, в Україні дедалі більше відчутними ставали зв'язки з західноєвропейською музикою, створювалися хорові капели, театри, балети з хорами, відкривалися мистецько-музичні школи, театральні ансамблі, видавалися нотні книги, ставилися популярні тоді італійські опери. Професійні хори існували при Переяславській, Чернігівській, Харківській колегіях. У великих містах при маєтках утримувались капели, оркестри, оперні і балетні трупи.

І хоча московити, як і поляки, масово забирали з України кращих музикантів, співаків, науковців, літераторів, представників духовенства, які практично і сформували російську духовну і світську культуру та науку, національна мистецька творчість продовжувала свій поступ і в умовах бездержавності. Центром музичної культури європейського рівня продовжувала залишатися Київська Академія, де функціонували високопрофесійні хори, оркестри, нотний книгодрук, а музичне виховання досягло довершеного стану. Зважаючи, що музичне життя у цей період концентрувалося передусім у сфері церковної музики, студенти досконало навчалися грати на різних музичних інструментах, оволодівали мистецтвом партесного (багатоголосного) співу. Великі культурні центри: Львів, Київ, Луцьк, Чернігів особливо популяризували і розвивали цей напрям співацького мистецтва, творцем якого був визначний український композитор, учений, музикознавець XVII ст. М. Дилецький [6].

Здобувши блискучу європейську освіту (Вільно, Варшава), він став визначним теоретиком музики, а його системи партесного співу, запису музики, поєднання світськості і народності, підручники з теорії музики («Грамматика пенія мусикійського») були дуже популярними не лише в східній, але і в західній Європі. Твори перекладалися німецькою, польською, російською мовами. Українська музика у XVII–XVIII ст. стала в основі музичної культури Росії, доки там не почала домінувати італійська творчість. Про високий рівень розвитку музичного мистецтва в Україні засвідчували видані збірники церковних співів (богогласники), перший з яких був виданий у Почаєві (1791 р.). Вони, а також створені в Київській Академії канти, псалми, інші мистецько-духовні твори були тим підґрунтям на якому народився пізніше перший український нотний друк ірмолоїв у Львові 1807 р.

Проте особливо значущим явищем в історії національної культури стає народження «глухівської школи», якою опікувався передусім гетьман К. Розумовський. Завдяки їй Глухів перетворюється у висококультурну духовну столицю, куди приїжджали митці з інших країн світу, де звучала західноєвропейська музика, активно розвивалася творчість хорових, музичних, театральних колективів. У середині XVIII ст. тут діяв професійний театр з власними солістами, музичними оркестрами, хорами. Мистецьке життя характеризувалося балетними постановками, класичними п'єсами, читанням літературних творів, зокрема європейської класики.

У Глухові знаходилася і найбільша в східній Європі нотна бібліотека. Проте чи не найголовнішим досягненням «глухівської школи» було становлення трьох визначних постатей української культури: М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, які залишили для наступних поколінь унікальну музичну спадщину європейського і світового рівня, особливо в царині церковної духовної музики. Написані ними численні інструментальні твори та опери на італійські та французькі лібрето, хорова церковна творчість за своєю фактурою і якістю стояли на висоті сучасної європейської музики [2, с. 163–164].

Справді, Д. Бортнянський, народившись в Глухові, отримавши блискучу освіту в Італії, відображає у своїй творчості, як зазначає В. Кубійович, «вплив української народної пісенності». Написані ним опери «Креонт», «Алкід», «Квінт Фабій» на італійське лібретто, інструментальні твори на французьке («Сокіл», «Син-Суперник, комедію «Свято сеньйора», балет), а також 35 однохорних, 10 двохорних, 14 хвалебних духовних пісень (разом понад 100 церковних творів), фортеп'янові сонати, твори для камерних оркестрів та багато іншого принесли йому заслужене визнання і славу великого композитора. З 1796 р. він очолював, як кращий композитор, Придворну Капелу в Петербурзі, яку створив виключно з українців, підтверджуючи, що вплив української культури на Росію був у ті часи визначальним. Зберігався він і в подальшому розвитку музичної культури. Свідченням цього є видання

(10 томів) за редакцією П. Чайковського у 1882 р. творів Д. Бортнянського.

Не менш значимою особистістю у сфері українського музичного мистецтва є народжений також у Глухові М. Березовський – видатний творець українського хорового стилю і композитор європейського рівня.

Випускник Київської Академії, учень відомого італійського музичного теоретика Джамбатіста Мартіні отримав визнання в Італії і був обраний у 1771 р. членом Болонської Академії. Проте слід відзначити в його короткій і яскравій творчій біографії одну надзвичайно важливу для історії музики, музичної педагогіки характерну особливість – творчість М. Березовського була наскрізно просякнута українською традицією, народною піснею, національною культурою. У цьому контексті цей аспект важливо окреслювати ще і тому, що це має служити відповіддю російській історіографії, оцінкам сфальшованої імперськими ідеологемами вітчизняної історії, коли видатні культурні досягнення українства, його видатних представників намагаються обкрадати і привласнювати чужоземці і зайди, які століттями нищили і упосліджували українську культуру. Адже кожен, хто не бажав коритися поневоленню, хто мав протилежну позицію колонізаторському режиму попадав у немилість і зазнавав усіляких утисків та поневірянь. Так сталося і з визначним духовним композитором того часу А. Веделем – випускником Київської Академії, який створив свої знамениті 10 концертів на 4 голоси і 2 – на два хори і тріо. Обстоюючи у своїй творчості глибинні витoki української культури, не бажаючи служити на чужоземщині, він покинув Москву, де диригував капелою і став послушником Києво-Печерської Лаври. Вважаючись і надалі небезпечним для російської влади, його ув'язнили, де він на 39-у році життя і помер. Царська цензура забороняла друкувати його твори, витолочуючи у пам'яті народу будь-яке вільнодумство і цінності української культури.

Маючи видатних представників культури і мистецтва, передовсім знаменитих діячів глухівської школи, які стояли на висоті тогочасної західноєвропейської музики, бездержавна Україна не могла у повній мірі використовувати це унікальне національне надбання в інтересах власного народу, його культури, освіти, духовного і естетичного виховання. Проте «золотий вік» української музики у XVIII ст. відігравав тоді і в подальшому важливу роль у розвитку загальнонаціональної культури, зрості національної свідомості, формуванні духовної соборності. Уже в той час за влади К. Розумовського навколо музичного і театрального життя в гетьманській столиці концентрувалися творчі сили українства східних і західних земель. Варто зазначити, що при глухівському дворі диригував відомий капельмейстер і диригент А. Рачинський, вихованець Львівського духовного колегіуму, який в 40–50 рр. XVIII ст. був регентом святоюрського хору капели архієпископа Л. Мелецького. Літургійні твори, духовні концерти були провідними жанрами його творчості, які заклали певний доробок і у зміст мистецької філософії згадуваних уже Березовського, Бортнянського, Веделя.

Характерно, що цінності мистецької спадщини цієї когорти видатних українців народ зберігав у всіх куточках рідної землі. Тяглисть духовно-мистецького розвою прослідковується на всіх історичних етапах становлення, захисту і розвитку української культури. Принагідно згадати як завдяки великій науково-дослідницькій і творчій роботі лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка, народного артиста України А. Кушніренка на Буковині, після тоталітарних років войовничого атеїзму знову зазвучала духовна музика. Ось уже який десяток років ця неоціненна духовна спадщина звучить у співі і музиці Державного заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю України, в церкві Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Безсмертні твори Д. Бортнянського, М. Березовського, А. Веделя, а також М. Вербицького, С. Воробкевича, О. Нижанківського, Д. Січинського, Т. Топольницького, та ін. збагачують зміст освіти і виховного процесу на педагогічному, теологічному, історичному, філологічному факультетах, формуючи громадянськість і професійність майбутніх фахівців.

Очевидно, аналіз музичних здобутків, творчості композиторів Східної і Західної України, естетичного і етичного світогляду тих часів є значимим не лише для розстановки акцентів історії національної культури, а відіграє також посутню роль і для удосконалення музично-мистецької освіти, закладаючи в свідомість і ментальність нації, передовсім молоді, цінності національних духовних, естетичних і патріотичних традицій. Об'єктивна оцінка культурних досягнень тих часів навіртає народ на шлях історичної істини і правди, повертає видатних українців у лоно свого національного космосу, що особливо важливо у часи нинішні, коли є намагання з боку вічно агресивного сусіда викрасти і привласнити чи продовжувати переписувати нашу історію, культуру, церкву.

Тому важливо затовкувати найрізноманітніші сторони розвитку музичної культури всіх українських земель, які існували під егідою багатьох держав, імперій, не маючи сприятливих соціокультурних умов і націєтворчого середовища. При цьому особливо необхідною є характеристика доцентрової тенденції, яка прослідковувалася у всіх регіонах, утврджуючи сутнісні й неповторні риси української ментальності, світоглядності й світовідчуття, що є ключовою в ідеї соборності, єдності і патріотичності. Ця якість була притаманною для національного мистецтва, відіграючи в умовах культурної і політичної роз'єднаності роль консолідуючого духовного й просвітницького чинника. Адже незважаючи на ізольованість великоукраїнського, галицького, волинського, буковинського, закарпатського сегментів культурних організмів, значний вплив денационалізаційної політики тодішніх «метрополій», природного мультинаціонального середовища, націєтворчі ідеали зберігали свою найвищу пріоритетність і цінність. Єдність українства і України залишалися провідною ідеєю в літературі, музиці, народнопісенній творчості.

Ще залишалися позитивні впливи ідей, досягнень діяльності братств,

особливо Ставропігії, засвідчуючи про гуманістичні тенденції в творчості українських митців, учених. Адже національне мистецтво розвивалося саме завдяки надбанню цих інститутів, створених ще у XVI–XVII ст. Тому коли у XVIII ст. українська музична культура почала піддаватися більш інтенсивнішому впливу Європи, вона мала суттєві власні доробки, які у свою чергу переймалися сусідніми культурами. Достатньо помітним явищем у мистецькому національному житті стала діяльність співацької капели собору Святого Юра, що особливо вплинула на українське композиторське мистецтво. Хоча друга половина XVIII ст. характеризувалася і новим (австрійським) гнітом, проте цей період мав свої особливості в культурному житті українців. Передовсім це стосується перенесення певних музичних досягнень і традицій Відня на терени західноукраїнських земель, зокрема це стосувалося оперного, театрального мистецтва. У Відні в цей час при церкві святої Варвари діяв (з 1774 р.) греко-католицький культурно-освітній осередок, в якому були виховані високоосвічені українці, зокрема І. Снігурський, які доклали чимало зусиль для духовного, національно-культурного поступу українства. Виняткове місце в духовно-мистецькому житті підавстрійських (і не тільки) українців відіграла «перемишльська школа», яка ґрунтувалася на творчості духовенства, що не тільки утверджувало християнські цінності, але й служило активному формуванню національної свідомості народних мас, чим відіграло роль значимого національного компенсатора. Адже провідні, заможні верстви часто перероджувалися в колаборантів, збайдужіло ставилися до української культури, ідентичності, національної гідності. Чимало з них асимілювалися в російському, польському, австрійському середовищі і практично були втрачені для національного відродження. Проте існувала і та проукраїнська верства як на західних, так і східних землях, для якої Україна залишалася значущою цінністю. У другій половині XVIII ст. тут не вгасали думки і діяння щодо утвердження ідеї окремішності, волі українського народу. Низка представників шляхти і дворян стає оборонцями української культури, церкви. У пошані стає збирання історичних хронік, актів, літописів. Українські «передні» ряди стають ініціаторами, меценатами, духовними натхненниками у будівництві церков, культурних і освітніх установ, які відігравали провідну роль у національному відродженні. Відомий, уже згадуваний дослідник генези української культури М. Семчишин так описує ці патріотичні дійства: «Ось що читаємо, – пише він в листі В. Полетики до культурного діяча А. Чепи: «Як приємно працювати для слави і добра Батьківщини! Наші власні почуття, свідомість, що ми не байдужі до інтересів Батьківщини, служать нам нагородою» [5, с. 210].

Очевидно, умови для національно-культурного розвою у XVIII ст. були надскладними. Будь-які держави на захоплених українських землях поводити себе у ставленні до українців як колонізатори, не даючи можливостей розвиватися національній культурі і мистецтву, зокрема і

музичному, оскільки вони могли впливати на пробудження і формування національної свідомості. Адже, наприклад, у підросійській частині України частина інтелігенції заявляла про свої достатньо радикальні проукраїнські наміри. Так, В. Капніст у своїй програмі вимагав повноцінного відновлення козацького війська. Панівні тогочасні окупаційні режими добре усвідомлювали загрози для свого панування, які могло нести національно-культурне відродження, розбуджуючи дух свободи поневоленого народу. Тому цей період характеризувався у всіх сферах життєдіяльності заборонними, гальмівними, репресивними процесами щодо української культури, освіти. Там, де вдавалося українцям досягати успіхів і досягнень, часто світового рівня, там метрополії намагалися їх вкрасти, привласнити, сфальшувати. Це стосувалося науки, філософії, історії, музики, літератури, культурних надбань тощо. І все ж, не можна не зазначити, що в цей час не завдяки, а всупереч розвивалася й утверджувалася тенденція народності, ідеї якої перегукувалися з європейськими ідеалами творення нації. Вони проникали в галузі філософії, політики, історії, етнографії, фольклору, музики, літератури. Історичне минуле і майбутнє народу, його духовна, пісенно-музична творчість ставали знаменом буття не тільки чехів, сербів, поляків, румунів, але й українців. З'являються ґрунтовні дослідження і надбання в ділянках української культури того часу, якісно змінюється не тільки ландшафт інтересів щодо національного поступу, але й функціонують багаточисельні, передусім неформальні інституції й течії, духовні центри, які продовжують тяглість українських культурних традицій, активізують національне музично-пісенне мистецтво.

Означити цінності духовно-естетичних, музично-мистецьких основ українства XVIII ст., які закладали міцний підмурівок для його подальшого культурного розвитку, формування національної самосвідомості і свободоловства народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : «Райдуга», 1994. – 37 с.
2. Енциклопедія українознавства; за ред. В.Кубійовича. – Перев. в Україні. – Т.1. – Л. : «Молоде життя», НТШ ім. Т. Шевченка, 1993. – 460 с.
3. Олексюк О. М. Музична педагогіка: навч. посіб. / Ольга Миколаївна Олексюк. – К. : КНУКіМ, 2006. – 275 с.
4. Основні компетенції для навчання протягом усього життя – європейські еталонні рамки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975/.
5. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К.: АТ «Друга рука» МП «Фенікс», 1993. – 550 с.
6. Дилецький М. Граматика музикальна. – Київ, 1970. – С. 50.